ΤΟ ΟΙΚΟΜΟΥΣΕΙΟ ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΥ
THE FOLEGANDROS ECOMUSEUM

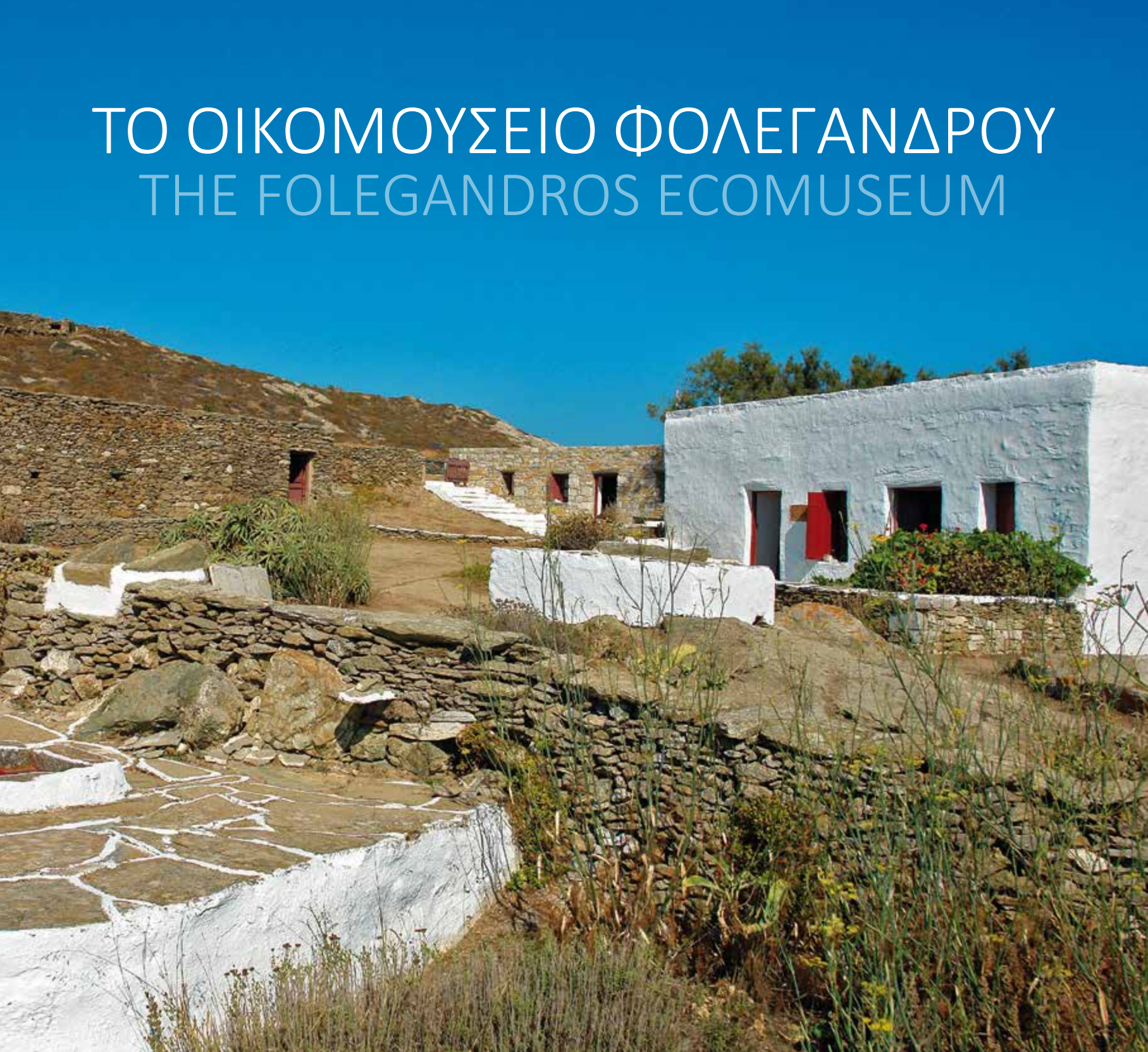

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*(από την πρώτη έκδοση του οδηγού το 1989, της **Πόπης Ζώρα**. Η Ελληνική Εταιρεία, Λαογραφικής Μουσειολογίας, ήταν χορηγός της έκδοσης)*

Τα τοπικά λαογραφικά Μουσεία και Συλλογές αποτελούν για τη χώρα μας μια πραγματικότητα που κανείς πια δεν μπορεί να παραβλέψει ή ν' αρνηθεί. Σ' ένα κόσμο όπου τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των λαών αλλοτριώνονται ή τυποποιούνται από τα επιτεύγματα ενός απάνθρωπου τεχνολογικού πολιτισμού, οι μικρές αυτές μουσειακές μονάδες, οργανωμένες στα περιθώρια των μεγάλων αρχαιολογικών και βυζαντινών μουσείων από ιδιώτες και σωματειακούς φορείς πασχίζουν να περισώσουν τα στοιχεία της εθνικής μας ταυτότητας.

Τα προβλήματά τους, μεγάλα και κοινά, θα μπορούσαν να συνοψισθούν σε δύο βασικά: την έλλειψη οικονομικών πόρων και την απουσία ειδικευμένου προσωπικού που θα μπορούσε ν' ανταποκριθεί σε κάποιες έστω στοιχειώδεις μουσειολογικές επιταγές, όπως είναι η κατάταξη και η ευρετηρίαση του υλικού, η έκθεση των αντικειμένων ή η παροχή πρώτων βοηθειών σε όσα από αυτά κινδυνεύουν να καταστραφούν.

Το οικονομικό θέμα ευτυχώς αντιμετωπίζεται τα τελευταία χρόνια από την πολιτεία μέσω του Υπουργείου Πολιτισμού και μέσα στα όρια του δυνατού. Μένει όμως πάντα άλυτος και ανοιχτός ο μουσειολογικός προβληματισμός.

'Ετσι, το 1987, με πρωτοβουλία και χάρη στις προσπάθειες του ρέκτη καθηγητή Βασίλη Κυριαζόπουλου, ιδρύθηκε η Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας με σκοπό την με κάθε τρόπο υποβοήθηση των τοπικών αυτών λαογραφικών συλλογών, στο σπουδαίο εθνικό έργο που επιτελούν, ειδικότερα στην ευρετηρίαση, έκθεση και συντήρηση του υλικού. 'Ηδη η Εταιρεία έχει συγκροτήσει την πρώτη ομάδα ειδικών που προσφέρουν βοήθεια όπου και όταν ζητηθεί.

Στο γενικό πλαίσιο των δραστηριοτήτων της η Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας περιέλαβε κι ένα πρόγραμμα ομιλιών, όπου αρμόδια πρόσωπα παρουσιάζουν σ' ένα ευρύτερο κοινό το έργο και τα επιτεύγματα αυτών που μοχθούν για τη διάσωση της λαϊκής μας παράδοσης. Και για να μη μένουν οι ομιλίες αυτές φευγαλέες ακουστικές και οπτικές εντυπώσεις αποφασίστηκε να τυπώνονται σε μικρές αυτοτελείς εκδόσεις, που ίσως με τον καιρό αποτελέσουν ένα corpus τουλάχιστον των κυριότερων λαογραφικών συλλογών.
Το Οικομουσείο της Φολεγάνδρου αποτελεί το πρώτο δείγμα της προσπάθειας και της φιλοδοξίας μας, που ελπίζουμε να εκτιμηθεί.

Πόπη Ζώρα
Πρόεδρος της Ελληνικής Εταιρείας Λαογραφικής Μουσειολογίας

PROLOGUE

(from the first edition of 1989, by Popi Zora. The Greek Society of Folklore Museology, was a sponsor of the edition)

The local Ecomuseums and Collections of Greece are a reality which one can neither overlook nor deny. In a world where the distinctive characteristics of peoples are alienated or standardised by the achievements of an inhuman technological civilisation, these small museum units, organised on the margins of the major archaeological and Byzantine museums by individuals and associations, seek in earnest to salvage those still extant elements of our national identity.

The problems they face, considerable and common, may be summarised as two basic ones: lack of financial resources and lack of specialised personnel capable of meeting even rudimentary museological needs, such as the classification and inventorying of the material, the exhibiting of the objects or preliminary conservation measures for those in danger of being destroyed. Thankfully, in recent years the economic issue has been faced by the state, via the Ministry of Culture and within the bounds of what is possible. However, the museological problem still remains open and unresolved.

For this reason, in 1987, on the initiative and efforts of the enterprising professor Vasilis Kyriazopoulos, the Greek Society of Folklore Museology was founded, with the aim of assisting local folklore museums and collections in their important service to the national heritage, in various ways, especially the inventorying, exhibiting and conservation of material.

The Society has already formed the first group of specialists who offer help wherever and whenever this is sought. Included within the general framework of the activities of the Society of Folklore Museology is a programme of talks, in which qualified persons present to a wider audience, the work and achievements of those who toil for the salvation of our folk tradition. So that these talks are not merely transient aural and visual impressions it was decided to publish them as independent booklets which, perhaps in time, will comprise a corpus of at least the main folklore collections.
The «Folegandros Ecomuseum», is the first example of our projected purpose, which we hope will be esteemed.

Popi Zora
President of the Greek Society of Folklore Museology

Η κάτοψη του Οικομουσείου
Plan of the Ecomuseum

Αποτύπωση (1987): Κ.Ν. Καζαμιάκης, Αρχιτέκτων - Plan drawn (1987) by K.N Kazamiakis, Architect.

1. Είσοδος στη θημωνιά
2. Κουζίνα
3. Κρεβατοκάμαρα
4. Σάλα
5. Αυλή με αλιτάνες
6. Φούρνος
7. Κελάρι
8. Λιοτρίβι
9. Κύλινδρος λιοτριβιού
10. Σκαλάκια
11. Εμπατή για το αμπέλι
12. Πατητήρι σταφυλιών
13. Μάντρα (στάβλος)
14. Μάντρα (στάβλος)
15. Μάντρα (στάβλος)
16. Αλώνι
17. Στέρνα
18. Στέρνα
19. Μαντράκι
20. Πλύστρια
21. Περιβόλι με λεμονιά
22. Αμπέλια
23. Βιβλιοθήκη
24. Φυλάκιο

1. Entrance
2. Kitchen
3. Bedroom
4. Parlour
5. Yard with flower beds
6. Oven
7. Cellar
8. Oil-press
9. Roller of oil-press
10. Steps
11. Entrance to vineyard
12. Grape pressing floor
13. Stable
14. Stable
15. Stable
16. Threshing floor
17. Cistern
18. Cistern
19. Hencoop
20. Laundry installation
21. “Orchard” with lemon tree
22. Vineyard
23. Guard
24. Library

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου
The Folegandros Ecomuseum

Το Οικομουσείο στην Άνω Μεριά Φολεγάνδρου πρωτολειτούργησε το καλοκαίρι του 1988 και ανήκει στον Πολιτιστικό Σύλλογο «Η ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ».

Για να δικαιολογηθεί όμως ο λόγος της ίδρυσής του και να γίνει κατανοητή η μορφή του ως Οικολογικού Υπαίθριου Λαογραφικού Μουσείου, πρέπει να το πλαισιώσουμε με ένα σύντομο χωρογραφικό, κοινωνικό και οικονομικό περίγραμμα, αποσιωπώντας το ιστορικό παρελθόν του νησιού που στη γενικότητα είναι κοινό με των άλλων κοντινών νησιών των Μικρών Κυκλάδων.

Η Φολέγανδρος σε όλες τις ιστορικές περιόδους έζησε μια περιθωριακή ζωή, αμέτοχη στις πολιτικές και πολιτισμικές εξελίξεις του ελληνισμού, ένα ασήμαντο νησάκι, χαμένο μέσα στα κύματα του Αιγαίου. Και στον 6ο αι. π.Χ. με αυτή την έννοια την αναφέρει σ' ένα του ποίημα ο Σόλων ο Αθηναίος και έμεινε ως πριν από λίγα χρόνια ένα «ανέγγιχτο νησί», όπως την χαρακτήρισε ο Λορεντζάτος στις περιγραφές του. Στις μέρες μας αναφερόταν μόνο σαν ένας από τους χειρότερους τόπους εξορίας πολιτικών προσώπων. Τα κύρια αίτια ήταν η απόμακρη θέση της και η μορφολογία του εδάφους της. Σχηματίζεται από ένα σύμπλεγμα βράχων, που από τις προαιώνιες κατολισθήσεις κατεβαίνουν απότομα στη θάλασσα χωρίς να παρεμβάλλεται ούτε ένας κόκκος άμμου. Οι τρεις μικρές αγκάλες που σχηματίζονται (είναι η σωστή ερμηνεία της λέξης κόλπος), ακατάλληλες για αγκυροβόλιο από τους συχνούς ανέμους, δεν βοήθησαν ποτέ τους Φολεγάνδριους να γίνουν ναυτικοί και να εκμεταλλευτούν τα αγαθά της θάλασσας. Ακόμα και τα περαστικά καράβια απέφευγαν την προσέγγιση, αιτία που επιδείνωνε την απομόνωση των κατοίκων σε μια δύσκολη κλειστή ζωή.

Η απομόνωση αυτή μαζί με το άγονο της γης της διαμόρφωσαν μιαν ιδιότυπη μορφή διαβίωσης. Είναι το γνωστό και σε άλλες ανάλογες περιοχές σύστημα της κλειστής οικονομίας, το κλειστό κύκλωμα παραγωγής, συνυφασμένο με τις βιοποριστικές ενασχολήσεις της αγροτικής οικογένειας.

Όσο ανύπαρκτη ήταν η εμπορική συναλλαγή με τον έξω κόσμο τόσο ανύπαρκτη ήταν και μέσα στο νησί. Πλεόνασμα για συναλλαγή δεν υπήρχε. Ελάχιστες εξαγωγές σε νήματα αναφέρονται αόριστα από τους ξένους περιηγητές του 18ου-19ου αι. για να πληρωθεί ο φόρος στον κατακτητή.

1. *Το παλιό μονοπάτι που οδηγούσε στο Οικομουσείο.*
The old path leading to the Ecomuseum.

2. *Η είσοδος.*
The entrance.

3.
Το λιοτρίβι χτισμένο με ξερολιθιά. Στην πόρτα ξύλινη κλειδαριά.
The olive press, built of drystone walling.

4.
Το ξύλινο κλειδί.
The wooden key.

5.
Το κελάρι.
The cellar.

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου
The Folegandros Ecomuseum

Κάθε οικογένεια έπρεπε να φροντίζει για τη γεωργική της αυτάρκεια. Ο φολεγάνδριος χωρικός κέρδιζε τον επιούσιο δουλεύοντας την πέτρινη γη του χωραφιού που του ανήκε στις άνυδρες πλαγιές των βράχων. Το σιτάρι και το κριθάρι αρκούσαν μόνο για να τραφεί η οικογένεια. Στις ρεματιές που σχηματίζουν οι βραχώδεις πλαγιές επιζούν μικροσκοπικά αγροτεμάχια, πηγή της ζωής των κατοίκων, με τα λιγοστά φασόλια, ρεβίθια, κρομμύδια, λίγο σταφύλι για κρασί και μια δυο ρίζες ελιές. Το ελαιόδενδρο εκτός από την πρωτογενή παραγωγή του για διατροφή, με τη δευτερογενή και τριτογενή παραγωγή έδινε το φωτισμό, τη θέρμανση, τα φάρμακα, τις αλοιφές κ.ά.

Έχοντας στην κατοχή του ο χωρικός το πρόβατο, το γίδι και το χοίρο, με τη δευτερογενή και τριτογενή οικιακή παραγωγή κάλυπτε τις υπόλοιπες ανάγκες ρουχισμού, υπόδησης κ.λπ. Απαραίτητο μέλος της οικογένειας ήταν πάντα ο γάιδαρος, βοηθός και φίλος στις δουλειές.
Η βιοτεχνία στο νησί ήταν ανύπαρκτη. Η ζωή διαμορφωνόταν από τις ανάλογες οικοτεχνικές δραστηριότητες των μελών της οικογένειας.

Στους αιώνες της έξαρσης των πειρατικών επιδρομών στο Αιγαίο, στο τέλος του 15ου ή στα μέσα του 16ου αι., όλος ο αγροτικός πληθυσμός συνοικίστηκε δημιουργώντας έναν μικρό οχυρωμένο οικισμό, το Κάστρο. Όπως και σε άλλα Κυκλαδονήσια έτσι και στη Φολέγανδρο, το Κάστρο ήταν μακριά και αθέατο από τη θάλασσα. Μόνο από μια πλευρά της θάλασσας ήταν ορατό, αλλά απλησίαστο, γιατί εκεί ορθωνόταν ένας απότομος, ψηλός, αδιάβατος βράχος.

Από την άλλη μεριά του νησιού είναι ο όρμος του Καραβοστάση. Στους αλλοτινούς αιώνες ήταν μια έρημη ακρογιαλιά. Από τον Καραβοστάση χρειαζόταν τότε ανηφορική πορεία 3/4 της ώρας για να βρεθεί κανείς «προ των πυλών» του Κάστρου που έκλειναν την ώρα του κίνδυνου. Σώζεται ως σήμερα ο φρουριακός χαρακτήρας του Κάστρου, ακόμα και τα ακραία τειχόσπιτα, που σφιχτοχτισμένα σε κυκλική διάταξη καστρογύριζαν τον οικισμό. Μόνο όταν έλειψε ο κίνδυνος των πειρατών χτίστηκαν σπίτια έξω από το Κάστρο, κυρίως το 19ο αι. που διαφοροποιήθηκε η κοινωνική δομή του νησιού με την αποδημία των κατοίκων. Τότε το χρήμα κυκλοφόρησε στο νησί, χτίστηκαν νέες εκκλησίες, μικρές και μεγάλες, όπως η Κοίμηση της Θεοτόκου, η πολιούχος του νησιού.

Στον περιορισμένο χώρο του Κάστρου, καθώς συσπειρώθηκαν όλοι οι κάτοικοι του νησιού, τα σπίτια ήταν μικρά, πυκνοχτισμένα, με στενά δρομάκια, χωρίς πλατεία, χωρίς αυλές και γενικά χωρίς τα απαραίτητα βοηθητικά κτίσματα για τις ανάγκες του αγρότη. Γι' αυτό οι κάτοικοι του Κάστρου είχαν οργανώσει τα βοηθητικά τους αγροτόσπιτα ακόμα πιο μακριά από τη θάλασσα ή κοντά στα χωράφια τους, όπως στη σημερινή Κοινότητα της Άνω Μεριάς, όπου βρίσκεται και το Οικομουσείο. Εκεί παρέμεναν εποχιακά, γύριζαν όμως συνήθως τα Σαββατοκύριακα ή την ώρα του κινδύνου από τους πειρατές.

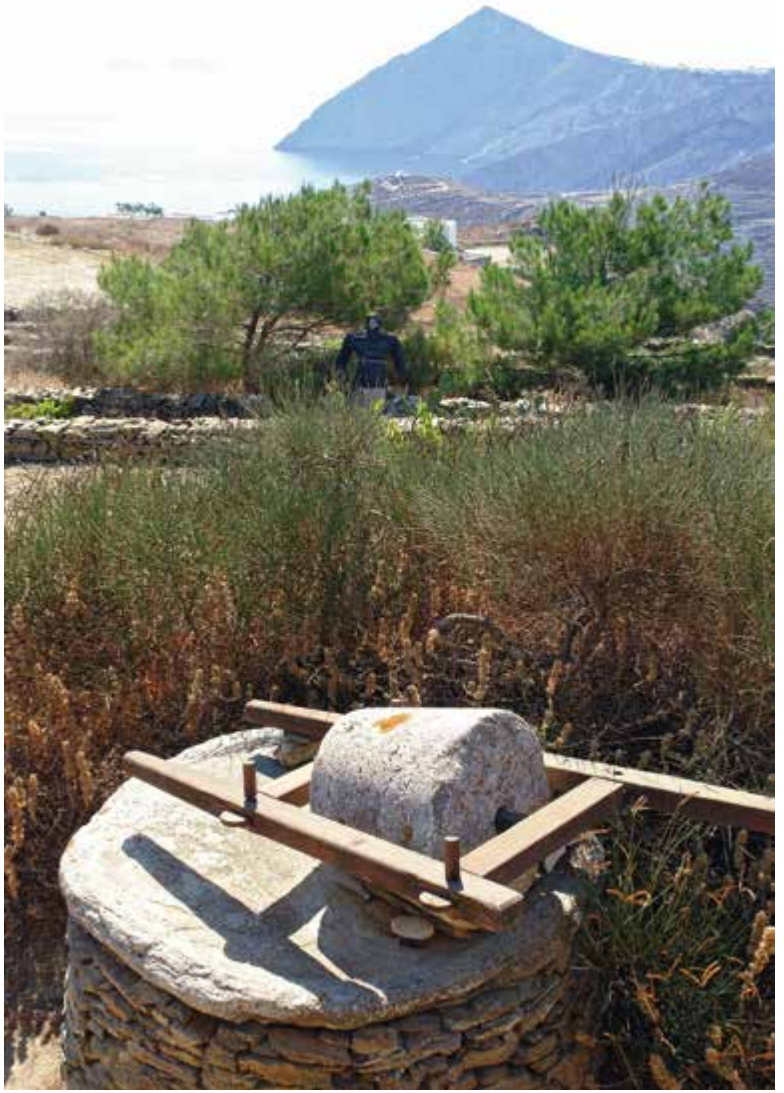

6.

Ο πέτρινος κύλινδρος πάνω σε κυκλικό βάθρο συνθλίβει τις ελιές, καθώς περιστρέφεται από τρεις άνδρες.

The stone cylinder on a circular base crushed the olives as it was turned by three men.

◀

7.

Ο φούρνος και δίπλα η παρουστριά.

Oven, with cooking stand on side.

▼

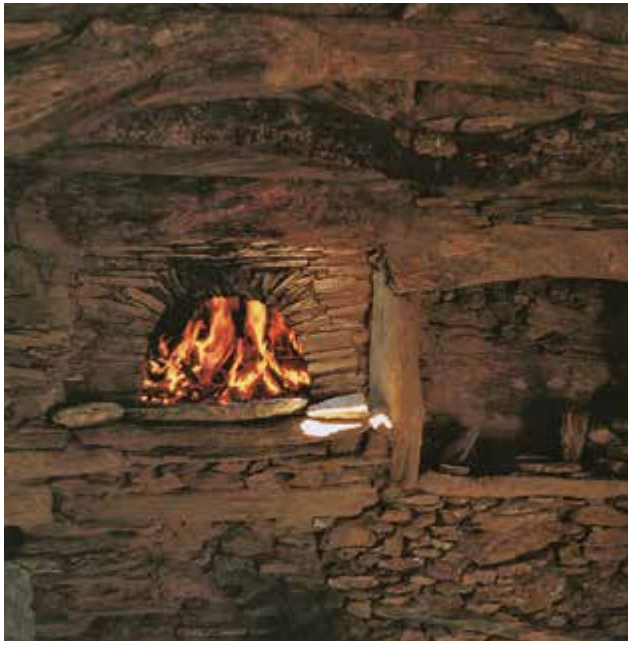

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου
The Folegandros Ecomuseum

Όταν το καλοκαίρι του 1983 μια συντροφιά αρχαιολόγων, η Μαρία Θεοχάρη, η Λιάνα Παρλαμά και η υπογράφουσα, πρωτοταξιδέψαμε στη Φολέγανδρο και ανεβήκαμε στον αγροτικό οικισμό της Άνω Μεριάς, οι εντυπώσεις μας ήταν αναπάντεχες. Μέσα σε ένα αδιάκοπο ανεμοφύσημα, ο έντονος χαρακτήρας της άνυδρης τραχιάς γης, οι ξερολιθικές κατασκευές, οι πρωτόγονες οικιστικές εστίες, η παρουσία μιας απόμακρης, μέσα από αιώνες λιτής, σκληρής ζωής, μας απομάκρυναν από κάθε σύγχρονη πραγματικότητα του χρόνου και του πολιτισμού μας. Όλος ο οικισμός ήταν ένα παραδοσιακό υπαίθριο οικολογικό λαογραφικό μουσείο. Η αρχιτεκτονική δομή τής κάθε οικιστικής μονάδας, τα αντικείμενα χρήσης της γεωργικής και καθημερινής ζωής που βρίσκαμε διάσπαρτα στο χώρο, ήταν θέμα μελέτης της λειτουργίας μιας μεσαιωνικής οικογενειακής κλειστής αγροτικής οικονομίας.

Τότε σκεφτήκαμε πως πρέπει να επιζήσει και να διατηρηθεί ένα από τα ιδιόμορφα αυτά αγροτόσπιτα με όλο το πλέγμα των βοηθητικών του κτισμάτων και εξαρτημάτων, που, περιβαλλόμενο από τοίχο ξερολιθιάς, αποτελούσε μια οικιστική ενότητα, μια «θημωνιά», όπως την ονομάζουν οι ντόπιοι, από το αρχαίο ρήμα που σημαίνει συγκεντρώνω.

Ιδρύσαμε στην Αθήνα έναν Πολιτιστικό Σύλλογο με την επωνυμία «Η ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ» για νομική κάλυψη και με την οικονομική και ηθική υποστήριξη της Διεύθυνσης Λαϊκής Τέχνης του Υπουργείου Πολιτισμού αγοράσαμε μια ερειπωμένη θημωνιά που συγκέντρωνε όλα τα στοιχεία του πρωτόγονου, του αυτοσχεδιασμού, αλλά και της τέλειας λειτουργικότητας. Ο Πρόεδρος του Συλλόγου Μ. Βενιός, Φολεγανδρίτης ζωγράφος και συντηρητής έργων τέχνης, και ο Αντιπρόεδρος Χρ. Θλιβέρης, αρχιτέκτων, αφού προσέλαβαν ντόπιους μαστόρους και εργάτες με πρωτομάστορα τον Λουκά Μαρινάκη, ανέλαβαν τη συντήρηση και την αποκατάσταση της θημωνιάς, ακολουθώντας την αρχική της μορφή και τα αυθεντικά της στοιχεία, δουλεύοντας με τις παραδοσιακές τεχνικές και ύλες.

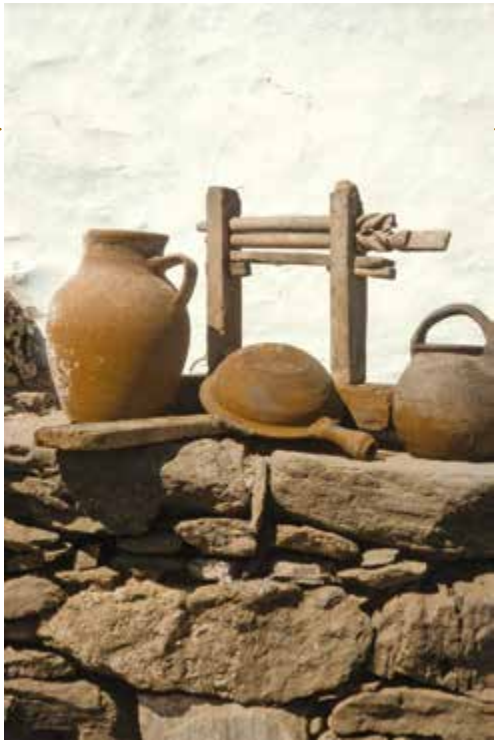

8. ▲ *Αντικείμενα.*
Objects.

9. *Η χώρος της βιβλιοθήκης.*
Interior of the Library. ▼

10. *Η παρουστριά του λιοτριβιού.*
▼ *The cooking stand in the olive press area.*

11.

Η είσοδος του κελαριού και πίσω η κατοικία με το αλώνι και το πατητήρι.

The entrance to the cellar. Behind the house with the threshing floor and the winepress.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Από τον δημόσιο δρόμο που οδηγεί από τη Χώρα στην Άνω Μεριά, αριστερά, ένα στενό βραχώδες μονοπάτι, ανάμεσα από τα τοιχαλάκια των χωραφιών, οδηγεί στην είσοδο της θημωνιάς (εικ. 1). Περιβάλλεται με ξερολιθιά που εμείς την ανυψώσαμε λίγο με πέτρες που μαζέψαμε από τα γύρω χωράφια για να ξεχωρίζει. Η είσοδος κλείνει με μια χαμηλή ξύλινη καγκελόπορτα, αντίγραφο της παλιάς. Τα σκαλιά είναι ανανεωμένα.

Δεξιά είναι το παλιότερο κτίσμα, άγνωστο από ποιον αιώνα. Υπολογίζουμε το 18ο αι. να ήταν ήδη χτισμένο. Χωρίζεται σε τρεις χώρους: στην κατοικία, στο κελάρι και στο φούρνο.
Οι τοίχοι ορθώνονται με ξερολιθιά, δηλαδή χωρίς συνδετικό υλικό (εικ. 2). Η ικανότητα του μάστορα ήταν στο διάλεγμα της κατάλληλης πέτρας και στο αρμολόγημα της μεγάλης με τη μικρή. Ήταν μια τέχνη που έπρεπε να την κατέχουν όλοι οι γεωργοί για τις δικές τους ανάγκες.

Όσα σημεία των τοίχων βρέθηκαν γκρεμισμένα συμπληρώθηκαν με τον ίδιο τρόπο. Στα υπόλοιπα τμήματα των τοίχων έγινε μόνο το λεγόμενο «μπουκαρολόγημα», δηλαδή με μικρές πέτρες έκλεισαν τα κενά ανάμεσα στις μεγάλες. Τους τοίχους αφήσαμε ασοβάτιστους εξωτερικά, όπως τους βρήκαμε. Σε όλους τους αιώνες της πειρατείας έμεναν ασοβάτιστοι, στο ίδιο χρώμα των βράχων, για να μη διακρίνονται από μακριά, φαινόμενο γνωστό και από άλλα κυκλαδίτικα νησιά. Το ασβέστωμα και το λεγόμενο «σαρδέλωμα» είναι συνήθεια στις Κυκλάδες των νεότερων αιώνων. Τα δάπεδα και στους τρεις χώρους είναι χωμάτινα με καθαρό ειδικό χώμα, καλά στρωμένο. Όμοια στρώση είχαν και τα βυζαντινά σπίτια, όπως διαπιστώνεται στις ανασκαφές. Οι μάστοροί μας έκαναν καινούργια «πάτωση», όπως λέγεται, όμοια με τα ίχνη που διαπιστώθηκαν. Ανανεώθηκαν και οι γκρεμισμένες οροφές και τα δώματα. Ακολουθήθηκε η πατροπαράδοτη από αιώνες τεχνική που εφαρμοζόταν και σε όλες τις Κυκλάδες: η οροφή καλύπτεται με μεγάλες σχιστόπλακες. Τις συγκρατούν δοκάρια από κορμούς δέντρων, χωρίς να λειανθούν, που διατρέχουν όλο το πλάτος του δωματίου, γι' αυτό και τα κτίσματα πάντα είναι στενόμακρα για να επαρκεί το μήκος των κορμών. Για τα δοκάρια χρησιμοποιούσαν τον κορμό από άγριο κυπαρίσσι, που λέγεται «φείδα», αιώνιας αντοχής. Εκείνους τους αιώνες φύονταν στη γη της Φολεγάνδρου τέτοια δέντρα, όμως από το 19ο αι. δεν ξαναφυτρωσαν πια. Πάνω στις πλάκες της οροφής ή στις ραφές μόνο, στρώνεται μια λάσπη από ασβέστη και χώμα, γίνεται η «ρόδωση», όπως ονομάζεται η κάλυψη αυτή. Μετά τη «ρόδωση» στρώνονται ξερά φύκια σε παχιά στρώση και τελικά καλύπτεται όλο το δώμα με ένα λιπαρό καθαρό χώμα που όταν ξεραθεί

12.
Το μαγειρειό με την παρουστριά και το ντουλάπι.
The kitchen with the cooking stand and the cupboard.

13. *Η κατοικία, η στέρνα και το κοτέτσι.*
The house, the cistern and the henhouse.

γίνεται αδιάβροχο. Οι παλιές ξύλινες πόρτες αντικαταστάθηκαν με ακριβέστατη αντιγραφή, μαζί και οι παράδοξες ξύλινες κλειδαριές με το ξύλινο κλειδί (εικ. 3, 4).

Ο μεγαλύτερος από τους τρεις χώρους χρησίμευε για κατοικία ως τον 19ο αι. Εδώ μέσα γεννήθηκαν τα τέσσερα τελευταία παιδιά. Στα τέλη του 19ου αι., όταν η οικογένεια έκτισε την καινούργια της κατοικία, χρησίμευε πια για κελάρι, όπου φύλαγαν τη σοδειά τους. Εκεί άφηναν και τα εργαλεία της δουλειάς. Στον διπλανό χώρο είναι το λιοτρίβι. Ακολουθώντας όμως τη σειρά της διαδικασίας του λαδιού αρχίζουμε την επίσκεψη από τον έξω, τον ύπαιθρο χώρο.

Πάνω σε ένα υπερυψωμένο κτιστό κυκλικό πέτρινο βάθρο βρίσκεται ο βαρύς πέτρινος «κύλινδρας» που συνθλίβει τις ελιές, καθώς περιστρέφεται από τρεις άνδρες (εικ. 6). Ο πολτός μαζεύεται σε ειδικούς σάκκους πλεγμένους στο χέρι από τις γυναίκες και μεταφέρεται μέσα στο δωμάτιο του λιοτριβιού. Εκεί ο σάκκος τοποθετείται σε μια μεγάλη πλάκα προσαρμοσμένη στον τοίχο πλάγια και με ένα ειδικό, δουλεμένο ξύλινο μοχλό (το «αντί»), στηριγμένο σε βαθούλωμα του τοίχου, πιέζεται ο σάκκος και το λάδι κυλάει σε ειδικό πήλινο δοχείο, που λέγεται «μάρκο». Μέσα στο δωμάτιο του λιοτριβιού πάντα υπάρχει και η παρουστριά για το βραστό νερό που ξεχωρίζει το λάδι.

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου
The Folegandros Ecomuseum

Ο τρίτος χώρος του κτίσματος είναι ο φούρνος που έκαιγε με αγκάθια, σχίνα και θυμάρια. Δενδρόξυλα δεν υπάρχουν στο νησί. Σώζεται ακόμα και η παρουστριά, το ράφι, και συμπληρώθηκε με όλα τα πρεπούμενα του φούρνου (εικ. 7).

Η καπνοδόχος, «ο φλάρος», είναι πάντα ένα πήλινο πιθάρι χωρίς πάτο. Στην άλλη μεριά της θημωνιάς είναι χτισμένος με τοίχους από ξερολιθιά ο χώρος των ζώων, «η μάντρα» (εικ. 34). Αφού συντηρήθηκαν οι τοίχοι και η οροφή, διαμορφώθηκε ένα δωμάτιο για αποθήκη και το αποχωρητήριο. Μέσα σε έναν από τους τοίχους κρύφτηκε το ντεπόζιτο του νερού που γεμίζει με κουβαλητό νερό.

Το νερό του οικισμού άλλοτε και τώρα είναι μόνο το βρόχινο, που από τα δώματα κυλούσε στις στέρνες (εικ. 13). Στη θημωνιά διασώθηκαν δύο στέρνες που στεγανοποιήθηκαν και καθαρίστηκαν. Διασώθηκε και το μικρό αλωνάκι της θημωνιάς, σχεδόν ακέραιο (εικ. 27).
Στο κέντρο της θημωνιάς σώζεται το πιο πρωτόγονο πατητήρι (εικ. 27). Στην επιφάνεια του βράχου είχαν σκαλίσει και χτίσει έναν ορθογώνιο λάκκο. Εκεί πατούσαν τα σταφύλια με τα πόδια. Από τον πυθμένα του λάκκου κυλούσε ο μούστος σε ένα κυκλικό χαμηλότερο λάκκο του βράχου, που σώζει ακόμα το χρώμα του μούστου. Είναι η προσαρμογή της φύσης στη χρήση του ανθρώπου.

Κοντά στη στέρνα είχαν στήσει με μεγάλες πλάκες την επίσης πρωτόγονη πλύστρια των ρούχων (εικ. 33).

Στη βορινή πλευρά βρίσκεται το λεγόμενο «περιβόλι» με τη μοναδική λεμονιά. Περιβάλλεται από ψηλή κυκλική ξερολιθιά για να προφυλαχτεί η λεμονιά από τους δυνατούς ανέμους. Σε όλη την ανατολική πλευρά της θημωνιάς ήταν φυτεμένο ένα φτωχό αμπελάκι με τα απαραίτητα τοιχαλάκια που συγκρατούν το λιγοστό χώμα. Στη δυτική πλευρά φυτεύτηκαν αρμυρίκια με την ελπίδα ότι οι άνεμοι θα τις αφήσουν να επιζήσουν. Στη δυτική πλευρά της θημωνιάς χτίστηκε γύρω στα 1900 το καινούργιο σπίτι (εικ. 11). Ήταν η κατοικία της τελευταίας οικογένειας που έζησε εδώ με τα τέσσερα παιδιά, αυτά που γεννήθηκαν μέσα στο παλιό σπίτι. Συγκριτικά με την παλιά είναι μια εξελιγμένη κατοικία με τρεις χώρους. Εδώ αναγνωρίζεται η καλλιτεχνική έκφραση της Φολεγάνδριας γυναίκας, που υφαίνει ό,τι χρειάζεται για να ντυθεί το σπίτι, βάφει τις ντάμες στις πλάκες του δαπέδου, φυτεύει τα φτωχά φυτά στην «αλιτάνα» του προαύλιου και συνδράμει σε κάθε ανάγκη του σπιτιού και του χωραφιού (εικ. 21, 22, 23).

Η οροφή του σπιτιού είναι με δοκάρια από φείδες και πλάκες. Το δώμα ανανεώθηκε όλο με τη γνωστή κυκλαδίτικη τεχνική και τα αυθεντικά υλικά. Φως ηλεκτρικό δεν υπάρχει ούτε και θα μπει. Ανάμεσα στο σπίτι και στη στέρνα είναι ένας περιορισμένος χώρος για τον ορνιθώνα, «ο λάκκος» όπως τον λένε οι ντόπιοι. Οι δυσκολίες που είχαμε να αντιμετωπίσουμε ήταν πολλές. Όπως π.χ. στις μεταφορές των υλικών που έγιναν με τη βοήθεια ζώων. Στις αρχές είχαμε να αντιμετωπίσουμε και τη δυσπιστία των κατοίκων. Όταν έσβησε η δυσπιστία και άρχισε το ενδιαφέρον, είχαμε να αντιμετωπίσουμε την αντιζηλία των κατοίκων της Χώρας για την ίδρυσή του στην Άνω Μεριά και όχι στο Κάστρο. Τώρα που έγινε κατανοητό ότι η μορφή του Μουσείου αφηγείται την ιστορία όλου του νησιού έχουμε τη συνδρομή και την αγάπη και των δύο Κοινοτήτων και οι κάτοικοι προσφέρουν στο Μουσείο με προθυμία κάποιο κατάλοιπο του παρελθόντος.

Το Μουσείο αυτό, που εικονίζει τον τρόπο ζωής μιας αγροτικής μονάδας του παρελθόντος, είναι ένα είδος οικομουσείου, όπως το ονομάζει η σύγχρονη μουσειολογία. Το οικομουσείο έχει τη δυνατότητα να προσφέρει στη νέα γενιά «τη γνώση της ταυτότητάς της», παρακολουθώντας τις μεταβολές που φέρνει ο χρόνος στις οικονομικές, πολιτιστικές, κοινωνικές και οικολογικές συνθήκες της ζωής. Και ακόμα μπορεί να προσφέρει στοιχεία μελέτης στη λαογραφία για τις πηγές του Ελληνισμού.

14. *Αποκριάτικες μάσκες.*
▼ *Carnival masks.*

15.
Ράφι στην κουζίνα.
◀ *Shelf in the kitchen.*

16. Ο αργαλειός.
▼ The loom.

17. *Η οπλοθήκη.*
The holster. ▼

18. *Η πιατοθήκη στην κουζίνα και αριστερά η πόρτα προς τη σάλα.*
▼ *A plate-rack in the kitchen next to a door leading to the parlor.*

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου
The Folegandros Ecomuseum

The Ecomuseum at Ano Meria, Folegandros, was opened in the summer of 1988. It presents the way of life of a rural homestead in days gone by and its form is best understood by briefly describing its spatial, social and economic context, divorced from the historic past of the island which, in general terms, was much the same as that of the other nearby islands of the Lesser Cyclades. Throughout all periods Folegandros was of marginal importance, a non-participant in the political and cultural developments of Hellenism, a tiny insignificant island lost among the waves of the Aegean. This was largely due to its isolated location and the configuration of its terrain.

It is formed of a cluster of rocks which, due to landslides centuries ago, plunge sheer into the sea without the intervention of a single grain of sand. The three tiny coves, exposed to the winds and thus unsuitable as havens, prevented the Folegandriotes from becoming mariners and exploiting the sea and its bounty.

Even passing ships avoided approaching, which fact exacerbated the isolation of the inhabitants, who lived an arduous closed existence.
This isolation, together with the infertility of the soil, gave rise to a peculiar form of survival, the so-called system of the closed economy, known from analogous regions, a closed system of production, on which the livelihood and activities of the rural family depended.Just as commercial exchange with the outside world was virtually non-existent, so it was within the island. There was no surplus for exchange. Each family was responsible for its own agricultural self-sufficiency. The Folegandriote peasant earned his daily bread by working the stoney earth of his fields on the arid rocky slopes. The wheat and barley grown was sufficient only to feed the family. In the ravines between the barren hillsides were tiny plots of land, source of life for the inhabitants who cultivated a few beans, chickpeas, onions, vines for wine and a couple of olive trees. The olive tree, apart from the primary production of food, in secondary and tertiary production gave light, heating, medicines etc. From his goat and pig, the peasant, through secondary and tertiary domestic production covered other needs such as clothing, footwear etc. An essential member of the family was the donkey or mule, helpmate and friend in man's labours. There was no manufacturing activity on the island save that of the members of the family to meet domestic needs.

In the centuries when piratical raids were rife throughout the Aegean, at the end of the 15th or middle of the 16th century, the entire rural

19.
Βενετσιάνικη κασέλα στη σάλα με παραστάσεις κυνηγιού με την τεχνική της πυρογραφίας.
Venetian chest in the main hall with pyrographic hunting scenes.

20.
Γωνιά στη σάλα.
A corner in the parlor.

21. *Από τις πρώτες ραπτομηχανές με απεικόνιση της βασίλισσας Όλγας.*
From the early sewing machines with picture of Queen Olga.

22. *Η κυρία είσοδος της οικίας (στη σάλα).*
The main entrance of the house (the parlor).

population gathered in a single settlement, creating a small fortified village, the Kastro. As in the other Cycladic islands, so in Folegandros, the Kastro was far away and hidden from the sea. Only one side was visible from the sea, but inaccessible since a precipitous, unscalable cliff rose out of the water.

Inside the Kastro space was limited since all the inhabitants of the island gathered there. The houses were small, densely packed together with narrow alleys, without squares or courtyards and in general lacking in the necessary outbuildings to cover the farmers' needs. For this reason the inhabitants organised their farmsteads even further from the sea or nearer their fields, as in the present day Community of Ano Meria, where they resided seasonally, returning to the Kastro at weekends or when threatened by pirates.

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου
The Folegandros Ecomuseum

Just as commercial exchange with the outside world was virtually non-existent, so it was within the island. There was no surplus for exchange. Each family was responsible for its own agricultural self-sufficiency. The Folegandriote peasant earned his daily bread by working the stoney earth of his fields on the arid rocky slopes. The wheat and barley grown was sufficient only to feed the family. In the ravines between the barren hillsides were tiny plots of land, source of life for the inhabitants who cultivated a few beans, chickpeas, onions, vines for wine and a couple of olive trees. The olive tree, apart from the primary production of food, in secondary and tertiary production gave light, heating, medicines etc. From his goat and pig, the peasant, through secondary and tertiary domestic production covered other needs such as clothing, footwear etc. An essential member of the family was the donkey or mule, helpmate and friend in man's labours. There was no manufacturing activity on the island save that of the members of the family to meet domestic needs.

In the centuries when piratical raids were rife throughout the Aegean, at the end of the 15th or middle of the 16th century, the entire rural population gathered in a single settlement, creating a small fortified village, the Kastro. As in the other Cycladic islands, so in Folegandros, the Kastro was far away and hidden from the sea. Only one side was visible from the sea, but inaccessible since a precipitous, unscalable cliff rose out of the water.

Inside the Kastro space was limited since all the inhabitants of the island gathered there. The houses were small, densely packed together with narrow alleys, without squares or courtyards and in general lacking in the necessary outbuildings to cover the farmers' needs. For this reason the inhabitants organised their farmsteads even further from the sea or nearer their fields, as in the present day Community of Ano Meria, where they resided seasonally, returning to the Kastro at weekends or when threatened by pirates.

With the rapid change experienced in Greece during the last few decades, the remote rural settlement of Ano Meria has remained as a traditional outdoor ecological and folklore museum. Battered by the incessant wind, the primitive dry-stone structures, the scattered, abandoned agricultural objects present a picture of a remote, centuriesold, frugal and harsh way of life. All comprise the subject of study of the functioning of a closed, medieval rural economy. The Folegandros Ecomuseum, presents one of these peculiar farmsteads with its whole complex of auxiliary buildings and implements. Surrounded by a drystone wall, it comprises a household unit, a «thimonia», as the locals call it, the name deriving from the ancient Greek word meaning to gather together.

Conservation and restoration has been carried out by Folegandrian artisans and workmen using traditional techniques and materials, on the basis of its authentic elements.

23. *Η κρεβατοκάμαρα.*
The bedroom.

24.
Γωνιές στη σάλα.
Corners in the parlor.

On the left of the public road leading from Kastro to Ano Meria a narrow, rocky pathway wends its way up to the entrance to the «thimonia». The low wooden gate at the entrance is a copy of the original. The steps have been rebuilt (fig. 1).

The earliest building, on the right, is estimated to have been built in the 17th century. It is divided into three areas: the house, the oil-press-cheesery, the oven. The walls are of dry-stone masonry, i.e. without any kind of mortar (fig. 2). The mason's skill was in selecting the appropriate stones for joining together the large and the small, an art all farmers had to know in order to meet their own needs.

Those parts of the walls which were found demolished have been restored in the same way. In the remaining sections of the walls small stones were inserted in the interstices between the large ones («boukarologima»). The outside of the walls has been left unplastered, as they were found.

The collapsed ceilings and roofs were also renovated. The traditional technique used throughout the Cyclades was used: the ceiling was covered by large schistose slabs supported by beams of unplaned tree trunks spanning the entire length of the room, for which reason the buildings were always long and narrow, so that the length of the trees was sufficient. A mixture of lime and earth was spread over the slabs or along the joins and on top of this a thick layer of dried seaweed. Finally, the entire roof was covered with a clean argilaceous earth which becomes impervious on drying.
This earth was carried by donkey from a field some distance away.

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου
The Folegandros Ecomuseum

The original old wooden doors have been replaced by as accurate copies as possible, along with the peculiar wooden locks with wooden key. The carpenter, once a fisherman, is also from Ano Meria. The largest of the three buildings served as the residence of the family until the 19th century. At the end of the century, when a new homestead was built within the same «thimonia», it was used as a cellar in which the harvest was stored in large storage jars and other pottery vessels. The tools and implements used by the peasants were left here.

The adjacent building housed the oilpress and cheesery. The process of oil production, however, began outside with the crushing of the olives using the heavy stone cylinder, rotated on the built stone base by wooden axles turned by three men (fig. 6). The pulp was collected in special sacks, handknitted by the women, and carried into the room of the oil-press where they were placed in turn on a large stone slab (1.50 m. long) fitted into the wall horizontally and slightly sloping. With a specially fashioned wooden lever inserted in a socket in the wall, the sack was pressed heavily so that the oil flowed into a special vessel. Simultaneously, the fire was lit in the room of the oilpress, to ensure sufficient boiling water for pouring over the sack being pressed by the lever. The olive oil was collected in special jars, glazed inside.

The third area of the building is the oven, which was fired with scrub, furze and thyme. Next to it is the essential shelf, which has been equipped with all the other necessities of a household oven (fig. 7).

The chimney, like all those in the old settlement, is a pottery jar without bottom.

The fold for the animals on the north side of the «thimonia» is contemporary with the old house. The dry-stone walls and the roof have been restored in the traditional manner (fig. 34).

The settlement relied entirely on rainwater which ran off the roof and was collected in cisterns, two of which have been preserved in the «thimonia» and have been cleaned out and waterproofed.
The small threshing floor of the «thimonia», the plough, harrow and other agricultural implements have survived.

At the centre of the «thimonia» traces of a very primitive pressing floor for grapes have been found, an example of adapting nature to man's

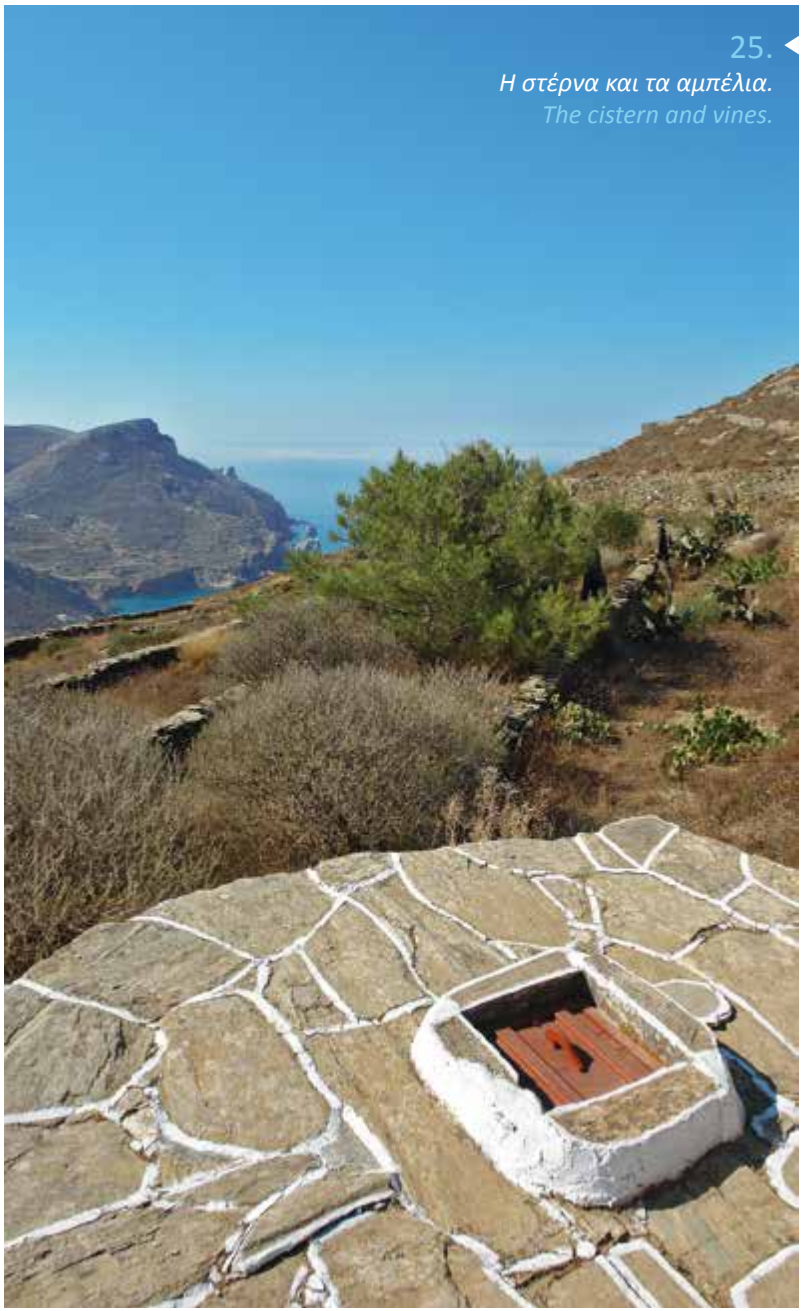

25.
Η στέρνα και τα αμπέλια.
The cistern and vines.

26.
Το σκιάχτρο.
The scarecrow.

27.
Το πατητήρι και το αλώνι.
The winepress and threshing floor.

needs: on the flat surface of the small low rock projecting above ground level, a small rectangular basin has been constructed.

In this the peasant stamped his grapes with his feet. The must ran down the channel cut into the rock into a smaller, round rock-cut pit, still stained from the wine. A small hollow next to it held the cup for tasting the wine.

The large oblique slabs set up out of doors beside the cistern are the laundry installation for washing the clothes.
In the north dry-stone wall was the tiny «orchard» with its sole lemon tree, planted recently. The Folegandriote «orchard» had just one tree, enclosed by a high, drystone wall to protect it from the strong winds.

At the end of the 19th century a new residence was built on the west side of the «thimonia», exemplifying the diachronic development of the local culture, with three spacious rooms: the parlour, bedchamber and kitchen (figs. 12, 20-24).

The floor was paved with whitish slabs, the small windows, the ceiling with stone slabs and beams and the roof have been renovated using traditional techniques and material. In the flowerbeds of the forecourt Folegandriote decorative plants have been planted.

Between the house and the cistern is a small, unroofed space with dry-stone walling which was the hen-coop. This Museum, portraying the way of life of a rural unit of the past, presents to the younger generation a knowledge of its identity, enabling it to observe the changes wrought by time on cultural, social and ecological conditions. Furthermore it offers material for study by Ethnologists and Folklorists interested in the sources of Hellenism.

28.

Ο Γιάννης και η Κατερίνα θαυμάζοντας τους νάρκισσους.
Giannis and Katerina admiring the narcissuses.

29.

Ρήγανη.
Oregano.

30.

Ίριδες.
Irises.

Αντί Επιλόγου

Ο πρώτος Οδηγός εκδόθηκε με χορηγία της Λαογραφικής Εταιρείας Μουσειολογίας το 1989.

Η επανέκδοσή του το 2014 έγινε με δωρεές φίλων του μουσείου και περιλαμβάνει μικρές προσθήκες τόσο σε φωτογραφικό υλικό όσο και σε πληροφορίες. Στο σύνολό του το κείμενο παραμένει το ίδιο.

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου ακολουθεί πιστά το πρότυπο ενός φολεγανδρίτικου σπιτιού της Άνω Μεριάς της δεκαετίας του 1940 για να θυμίζει στους παλαιότερους γνωστές εικόνες και να διδάξει στους νεότερους ένα γνήσιο τρόπο ζωής, δύσκολο αλλά πιο ανθρώπινο.

Είναι το πρώτο Οικομουσείο στην Ελλάδα που έχει αναστηλωθεί μόνο στα μέρη που κρίθηκε απαραίτητο και με τα ακριβή στοιχεία και υλικά της αρχικής μορφής, με «Παρθενώνειο» τρόπο, όπως τον έχω χαρακτηρίσει.
Κατά τη διάρκεια της αναστήλωσης, οι πέτρες που χρειάστηκε να απομακρυνθούν επανατοποθετήθηκαν ακριβώς, αφού πρώτα είχαν αριθμηθεί. Οι πόρτες αντιγράφηκαν πιστά. Το μόνο καινούργιο κτίσμα είναι η βιβλιοθήκη.

Τα εκθέματα είναι μόνο αυτά που ήταν σε χρήση στο φολεγανδρίτικο σπίτι έως το 1950. Πολλά από αυτά δεν είχαν παραχθεί στο νησί αλλά ήταν «πεσκέσια» των ξενιτεμένων Φολεγάνδριων προς τους συγγενείς τους και τους κολίγους της Άνω Μεριάς.

Γι' αυτό μην εκπλαγείτε αν δείτε μια βενετσιάνικη κασέλα ή ένα αγγείο από το Τσανάκ Καλέ ή την Κωνσταντινούπολη, καθώς και αντικείμενα από την Αίγυπτο.
Στους εξωτερικούς χώρους του Οικομουσείου έχει δημιουργηθεί με τα χρόνια ένας βιότοπος, με πολλά είδη φυτών που τείνουν να εκλείψουν, όπως για παράδειγμα οι νάρκισσοι (κονόπουλα), οι ίριδες, τα κρινάκια, οι αγριοβιολέτες, οι καράβολοι και τα μυριστικά ρίγανη, δυόσμος, μάραθος και άλλα πολλά.

Θα δείτε επίσης «το σπιτάκι της λεμονιάς» και το κηπάκι με ντοματάκια, φασολάκια, αγγουράκια όλα φροντισμένα από τον κυρ-Γιάννη.
Κάτι μοναδικό είναι οι αποκριάτικες πήλινες μάσκες (εικ. 14) φτιαγμένες τα χρόνια της Κατοχής από τον Σιφνιό αγγειοπλάστη Ψαραύτη, που είχε μετακομίσει στη Φολέγανδρο για βιοποριστικούς λόγους.

Τα τελευταία χρόνια, η λειτουργία του Οικομουσείου στηρίζεται στις χορηγίες του Δήμου Φολεγάνδρου και στην ενίσχυση των επισκεπτών και φίλων του.

Μάρκος Βενιός
Ζωγράφος, Πρόεδρος του Πολιτιστικού Συλλόγου, δ/ντης του Οικομουσείου.
Φολέγανδρος, Ιούνιος 2014

By way of an Epiloque

The first guidebook was published with sponsorship from the Folklore Society of Museology in 1989.

The 2014 edition was published with donations of friends of the museum and includes minor additions, both of photographs and information. The overall text remains the same.

The Folegandros Ecomuseum reproduces the model of a Pholegandrian house in the 1940s. It is a reminder of earlier familiar images and conveys to the younger generations an authentic way of life, difficult but more human.

It is the first Ecomuseum in Greece to have been restored only in those parts considered essential and with the same features and materials as the original form (as I say, characteristically, in a "Parthenonian" manner).

Those stones that needed to be removed in the course of the restoration works were first numbered, so that they could be put back in precisely the same position. The doors are exact replicas. The only newly-built part is the Library.

All the exhibits are items in use in the Pholegandrian house up until 1950. Many of these were not produced on the island but were gifts sent by Pholegandrians who had migrated elsewhere to their relatives and tenant farmers living in Ano Meria.

So, don't be surprised to see a Venetian chest or a vase from Çanaakale or Constantinople (pres. Istanbul), or even objects from Egypt.

Over the years a habitat has been created in the surroundings of the Ecomuseum, with many species of plants native to Folegandros, which are becoming increasingly rare, such as narcissuses (konopoula), irises, little lilies and wild violets, as well as fragrant herbs such as oregano, mint, fennel, and so on.

Visitors can also see the "small house (spitaki) of the lemon tree" and the vegetable garden with tomatoes, runner beans, cucumbers, all carefully tended by Giannis. Unique exhibits are the clay Carnival masks made during the German Occupation by the Siphnian potter Psaraftis, who had moved to Folegandros to earn a living (fig. 14).

In recent years the operation of the Ecomuseum has been supported entirely by grants from the Municipality of Folegandros and contributions from visitors and friends.

Markos Venios
Painter, President of the Cultural Association and Director of the Ecomuseum
Folegandros, June 2014

Δεντρολίβανο και φραγκοσυκιές.
Rosemary and prickly-pear.

Αλόη.
Aloe Arborescens Miller.

Η πλύστρια και το φυτό καράβολοι (αιώνιο).
Stone-made laundry next to a blooming "Karavola" (Aeonium Arboreum).

ΤΟ ΟΙΚΟΜΟΥΣΕΙΟ ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΥ
THE FOLEGANDROS ECOMUSEUM

Επανέκδοση της 1ης έκδοσης του 1989 από την Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας
με κείμενα της Αγγελικής Βαβυλοπούλου-Χαριτωνίδου και φωτογραφίες Μάρκου Βενιού.
Reissue of the first edition of 1989 by the Greek Society of Folklore Museology,
with texts by Angeliki Vavilopoulou-Charitonidou and photos by Markos Venios.

ΑΘΗΝΑ 2014 ATHENS

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ | BIBLIOGRAPHY

- Ζ. Γαβαλάς, Η νήσος Φολέγανδρος, Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος, Β, 1986 (ανάτ.).
  Z. Γαβαλάς, Η Νήσος Φολέγανδρος, reprint from Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος, vol. B, 1986.
- M. Brauskari, Folegandros, «Die griechischen Inseln», έκδοση DuMont 1978, σ. 151.
- M. Brouskari, Folegandros, «Die griechischen Inseln», published by Du Mont 1978, p. 151.
- Κ. Σιμόπουλος, Ξένοι περιηγητές στην Ελλάδα, τ. Β', 1983, σ. 336. Γεωγραφία νεωτερική περί της Ελλάδος, επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, 1970, σ. 157.
- Κ. Σιμόπουλος, Ξένοι περιηγητές στην Ελλάδα, vol. II, 1983, p. 336. Γεωγραφία νεωτερική περί της Ελλάδος, editor Αικ. Κουμαριανού, 1970, p. 157.
- Αλ. Κραντονέλλη, Ιστορία της πειρατίας (1390-1538), 1985, σ. 49, 437, 442.
- Αλ. Κραντονέλλη, Ιστορία της πειρατίας (1390-1538), 1985, pp. 49, 437, 442.
- Δημ. Ζιρώ, Άγιος Αντώνιος - Αγία Αικατερίνη - Άγιος Φανούριος στη Φολέγανδρο, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ. 2, Αθήνα 1982, έκδ. Εθν. Μετσόβιου Πολυτεχνείου (ανάτ.).
- Δημ. Ζιρώ, Άγιος Αντώνιος - Αγία Αικατερίνη - Άγιος Φανούριος στη Φολέγανδρο, reprint from Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, vol. 2, edition Technical University of Athens, Athens 1982.
- M. de Thevenot, Relation d'un voyage fait au Levant, Paris 1665.
- M. de Thevenot, Relation d'un voyage fait au Levant, Paris 1665.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ | CREDITS

Σχεδίαση - καλλιτεχνική επιμέλεια: **Ανάργυρος Δεκαβάλλας** - 10design.gr
Design - Editorial work: **Anargyros Dekavallas** - 10design.gr
Μετάφραση: **Αλεξάνδρα Ντούμα**
Translation: **Alexandra Doumas**
Φωτογραφίες: **Μάρκος Βενιος, Ανάργυρος Δεκαβάλλας**
Photos: **Markos Venios, Anargyros Dekavallas**
Γενική επιμέλεια: **Μάρκος Βενιος**
Editor: **Markos Venios**
Εκτύπωση: **Μπάξας Α.Ε.**
Printing: **Baxas S.A.**

34

Το αλώνι, ο σταύλος και το περιβόλι με τη λεμονιά.
The threshing floor, the stable and the «orchard» with the lemon tree.

ΤΟ ΟΙΚΟΜΟΥΣΕΙΟ ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΥ
THE FOLEGANDROS ECOMUSEUM

Πολιτιστικός Σύλλογος
"Η ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ"
Λυκόφρονος 33, Αθήνα 11632 GR
Τηλ: (+30) 6945 899767 E-mail: info@ecomuseum-folegandros.gr
www.ecomuseum-folegandros.gr

© ΟΙΚΟΜΟΥΣΕΙΟ ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΥ 2014 - FOLEGANDROS ECOMUSEUM 2014

Το Οικομουσείο Φολεγάνδρου εποπτεύεται
και επιχορηγείται από το Υπουργείο Πολιτισμού.
The Folegandros Ecomuseum is under the auspices
of the Ministry of Culture.